

מוקדש באהבה ובהערצה רבה לכבוד
אמו"ר בהגיעו לחכמה בכל כליל תפארתה.
באישיותו ובמעשיו מתגלמת דרך המנהיגות הראויה בישראל,
אשר ודאי תוסף עוד כהנה וכהנה לתת כוחה וחילה
לטובת עמנו ותורתנו בארצנו.

מנהיגות ראויה בישראל – לקחים משאול ודוד

יצחק שטינברג*

ראשי פרקים

- א. פתיחה
- ב. העמק דבר: שאול מתחיל ואינו מסיים, דוד מוחץ
- ג. דוגמאות מחייו והנהגתו של שאול לתכונה זו
 1. חיפוש האתונות
 2. המלחמה נגד נחש העמוני
 3. שבעת הימים בגלגל
 4. ההיוועצות בכהן לאחר מעשה יונתן
 5. מלחמת עמלק
- ד. העקרון הכפול בהסברת תופעות במציאות
- ה. הסברים אנושיים לכשלון שאול
- ו. הסבר אלוקי למאורעות – הכנה למלכות דוד
- ז. שייכות הדברים לימינו

א. פתיחה

בדברים הבאים ננסה לעמוד על שורש הכשל של שאול להחזיק במלוכה על ישראל, בהשוואה לתכונותיו המתוקנות של גדול מלכי ישראל, דוד, משיח אלוקי יעקב ונעים זמירות ישראל¹. עקב הבנה זאת, נשתדל להשליך מתורת הנצח, תורת החיים, גם לימינו אנו. לקלוט ולהפנים מסרים אלוקיים אלו בקרבנו, ובכך לזכות בסייעתא דשמיא לרומם קרננו, קרן ישראל, לתכלית הרצויה של קידוש שם שמים בעיני העמים, ותיקון עולם במלכות שד-י.

עיקרם של דברים: בהתבסס על דיוק נפלא של הנצי"ב בפירושו לתורה (העמק דבר), ובהוכחת דבריו באמצעות כמה וכמה מקרים בחיי שאול והתנהגותו, נלמד שהתכונה שעמדה לו, לשאול, לרועץ היתה – שהתחיל דבר ולא השלימו; חוסר מיצוי של כוחותיו עד תומם, ואי עמידה בציוויים האלוקיים עד לגמר. נעמיק עוד לחפש את שורש הענין הזה בעצמו – מה גרם לקושי זה של שאול? ונשתדל לבאר בשני מישורים: במישור האנושי, ביחס לשאול עצמו, וזאת עפ"י דבריו הקשים עד למאוד של הרלב"ג, בתלותו בשאול, בחיר ה'², דופי באמונה. ובמישור האלוקי, ביחס להנהגת ה' את עולמו, עפ"י דברי הכתוב ומדרשי חז"ל בנוגע לבוסריות שבהמלכתו של שאול, וסיבת הופעתה.

ההשוואה, לאורך הדברים, למלכותו ותכונותיו של דוד, תלמד אותנו את הדרך הנכונה, המכוונת לעבודתו ית'; הן במישור הפרטי, ובעיקר במישור הציבורי-הנהגתי.

המהלך הזה כולו מקושר ומחובר בחוזק ובאומץ לכל המתרחש בקורות עמנו ומנהיגיו בדורות האחרונים, ובייחוד ביתר תוקף בקורה אותנו בתקופה האחרונה ממש. ונקווה בעז"ה שנזכה להוסיף אור וטוב בקרב עם ישראל ומנהיגיו עד לתיקון הסופי והמושלם בדמותו של מלך המשיח, משיח בן-דוד.

ב. העמק דבר: שאול מתחיל ואינו מסיים, דוד מוחץ

בסוף משלו השלישי (במדבר כד ז-ח), אומר בלעם: "וירם מאגג מלכו ותנשא מלכותו. א-ל מוציאו ממצרים כתועפות ראם לו, יאכל גויים צריו ועצמותיהם יגרם וחציו ימחץ". מסביר הנצי"ב

* בנו של חתן הספר; ר"מ בישיבת לב התורה, רמת בית-שמש א'.

¹ עפ"י שמואל ב, כג א.

² הכינוי שמכנה הכתוב את שאול בספר שמואל ב, כא ו, שנאמר עפ"י חז"ל ע"י בת קול, ראה ברכות יב ב.

בהעמק דבר שם, שהמילים "וירם מאגג מלכו ותנשא מלכותו" מתייחסות לשאול, שמצד אחד החלה הרמת מלכותו מאגג, בכיבוש וכליון עמלק. ומצד שני באותו ענין עצמו תינטל מלכותו ממנו ("תנשא" מלשון "ונשא פרעה את ראשך מעליך" (בראשית מ ט), הנאמר לגבי שר האופים, שפרעה יטול ראשו ממנו בתליה), כפי שתרגם יונתן³ פסוק זה – "ובגין דיחוס עליו יתנטיל מיניה מלכותיה". מוסיף בעל העמק דבר: "אמנם אין בזה קללה, כי מה שהורם המלוכה משאול לא היתה לאומות העולם ולטובתם, אלא לכבודם של ישראל כדי שיצמח קרן דוד, שרואה בלעם".

אלא שלפי זה מתבקשת ועולה השאלה – מהי הנקודה המרכזית והמהותית המבדילה בין שתי המלכויות – זו של שאול לעומת זו של דוד? ומדוע נחשבת הורדת מלכות שאול "לכבודם של ישראל", כדי שיוחלף בדוד?

על כך בא ניתוחו המופלא של הנצי"ב בהמשך על סוף הפסוק הבא: "יאכל גוים צריו ועצמותיהם יגרם וחציו ימחץ". על המילים "ועצמותיהם יגרם" כותב הנצי"ב:

הנה בשאול המלך כתיב (ש"א יד מז) 'ואל כל אשר יפנה ירשיע', וגבי דוד המלך כתיב (ש"א יח יד) 'ויהי דוד לכל דרכיו משכיל'. ובשניהם הכוונה שיצליחו במלחמתם, אבל הנפקא מינה שביניהם: שיש מתגבר במלחמה ואינו כובש את שכנגדו תחתיו, ורק מפיל ומחליש אותם, נמצא אינו מצליח את אומתו, אלא מרשיע את שכנגדו. ויש מתגבר וכובש תחתיו, וזהו הצלחת האומה. וזה היה הנפקא מינה בין שאול לדוד, שאול היה רק מחליש ומרשיע את שכנגדו, ודוד היה כובש ומעמיד נציבים שלו באדם ובמואב וכל האומות שכבש. וטעם השינוי נתבאר בספר דברים לג יא ע"ש⁴... 'וחציו ימחץ' שהנפקא מינה עוד בין שני הכיבושים, דהמרשיע את שכנגדו אינו מחליש אלא לשעה, עד שיתחזקו בעוד כמה שנים, ואם כן ההכרח להיות נשמד... משא"כ מי שכובש תחתיו ומעמיד נציבים, הרי אינו מניח להם שיתגברו, ואין צריך ליזהר עוד, וזהו מה שראה בלעם על דוד 'וחציו ימחץ' – ישבר את החצים שנלחם בהם שלא יהא נצרך עוד למלחמה, וכך היה בסוף ימי דוד וכל ימי שלמה.

התוצאה המבורכת הנובעת מצורת כיבוש זו של דוד מופיעה מיד בפסוק הבא: "כרע שכב כארי וכלביא מי יקימנו". ומבאר ההעמק דבר – "כרע שכב כארי מאז שכב במנוחה, ושוב לא מצא איש ידו להעיר מלחמה עליו. וכלביא מי יקימנו אפילו מאומה אחרת שלא כבש אותם, לא ירא עוד שיתגרו עמו".

³ כך מכנהו בהעמק דבר. אכן יש להעיר, שככל הנראה, התרגום לתורה המכונה באחרונים ובדפוסים השונים 'תרגום יונתן בן עוזיאל', מיוחס לתנא הקדוש בטעות. הראיה הברורה ביותר לכך היא מהגמ' במגילה ג א – "וא"ר ירמיה ואיתימא רבי חייא בר אבא תרגום של תורה אונקלוס הגר אמרו מפי ר' אליעזר ור' יהושע. תרגום של נביאים יונתן בן עוזיאל אמרו מפי חגי זכריה ומלאכי, ונודעזע ארץ ישראל ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה, יצתה בת קול ואמרה מי הוא זה שגילה סתרי לבני אדם? עמד יונתן בן עוזיאל על רגליו ואמר אני הוא שגיליתי סתריך לבני אדם... ועוד ביקש לגלות תרגום של כתובים, יצתה בת קול ואמרה לו דייד! מ"ט משום דאית ביה קץ משיח". כבר מפשט הגמ' מוכח שיונתן לא תירגם תורה אלא רק נביאים (ולא הורשה לתרגם כתובים), דאחרת למה לא ציינה הגמ' שלתורה נכתבו שני תרגומים: של יונתן בן עוזיאל ושל אונקלוס הגר? מכאן שיונתן בן עוזיאל לא ניסה כלל לתרגם תורה, אלא החל ישר מן הנביאים. ואונקלוס הגר השלים את תרגום התורה כמה דורות לאחר מכן. לתוספת חיזוק, נביא את דברי המהרש"א בחידושי אגדות למגילה שם. לאחר שמבסס את העובדה ההסטורית שיונתן בן עוזיאל קדם בזמן לאונקלוס הגר, אומר המהרש"א: "אלא שלא היה יונתן חש לפרש התורה אז מטעמא דלקמן דמפרשא מלתא ולא היה מפרש רק נביאים דאיכא מילי דמסתמן, עד שבא אונקלוס ופי' לדורו גם התורה". כוונתו להמשך דברי הגמ' באותו עמ' – "מאי שנא דאורייתא דלא אזדעזעה ואדנביאי אזדעזעה? דאורייתא מפרשא מילתא, דנביאי איכא מילי דמיפרשן ואיכא מילי דמסתמן". ומסביר המהרש"א דמהאי טעמא גופא בחר יונתן שלא לתרגם תורה מעיקרא. יש להעיר שהמהרש"א ביאר "מפרשן ומסתמן" כלפי פשט הכתובים, ולכן תלה את החילוק בין יונתן לאונקלוס בירידת הדורות. אך ניתן לפרש ביטויים אלו כמכוונים לסתרי תורה וסודותיה, שמהתורה לא ניתן להגיע לגילוי סתרי אלוקות כמו מהנביאים. פי' זה נראה מכוון יותר לפשט הגמ', שבתחילת הסוגיא כאשר מתוארת הזדעזעות הארץ לאחר שתרגם יונתן נביאים נאמר שיצתה בת קול ואמרה "מי הוא זה שגילה סתרי לבני אדם", וכאן הגמ' באה להשוות בין הזדעזעות הארץ בתרגום נביאים לעומת חוסר הזדעזעות בתרגום תורה, משמע שתי הגמ' "מיפרשן ומסתמן" קשור לנסתרות.

הוכחות נוספות לכך, שבעל התרגום המכונה 'תרגום יונתן בן עוזיאל' איננו התנא האלוקי הקדוש, ניתן למצוא באנציקלופדיה העברית, ע' יונתן בן עוזיאל. ההשערה המקובלת היא, ש"הבחור הזעזער" (המדפיס) טעה בפתיחת ראשי תיבות בעל התרגום. במקור היה כתוב ת"י, והמדפיס פתח זאת ל'תרגום יונתן', בעוד שהאמת היא שמדובר ב'תרגום ירושלמי'. אמנם כבר קיים 'תרגום ירושלמי' לצד 'תרגום יונתן' בחומשים, אך כנראה מדובר בשתי נוסחאות שונות או מהדורות שונות של אותו תרגום.

⁴ בדברים שם הסביר ההעמק דבר, וביתר הרחבה בהרחב דבר שם, שהדבר תלוי בכח התורה ובצורת הלימוד של שני האישים הרמים הללו. היות וכח התורה של דוד היה גדול ועוצמתי יותר מזה של שאול, לכן זכה דוד לסייעתא דשמיא גדולה יותר במלחמותיו. עכ"ל. בהמשך המאמר ננסה להציע הסברים נוספים לחילוק בין שתי המלכויות הללו.

בדברים הבאים ננסה לבסס את ניתוחו המעניין של הנצי"ב דרך המאורעות של קורות ימי שאול ומלכותו, לעומת אלו של דוד. לאחר מכן נציע שתי צורות הסבר לתופעה זו, האחת ברובד האישי-התנהגותי והשניה ברובד ההיסטורי-אלוקי.

ג. דוגמאות מחייו והנהגתו של שאול לתכונה זו

1. חיפוש האתונות

שאול ונערו הלכו לחפש את האתונות שאבדו לאביו (אמנם היה זה לפני המלכותו, אך יש לזה קשר נמרץ למלוכה, שהרי בעקבות הליכה זו נתבשר על המלוכה). לאחר שלושה ימים רצופים של חיפושים (!) התייאש שאול והביע את רצונו לשוב לאביו בחששו שדואג לו (ש"א ט, ה). נערו מציע שיכנסו לאיש האלוקים המתגורר בעיר הזאת, וישאלו אותו בדבר האתונות (שם ט, ו). שאול מודה לנערו שזהו רעיון טוב, וכך הם עושים (שם ט, ז).

לא ניתן לומר ששאול לא ידע מדבר הימצאו של שמואל שם, הרי שמואל היה מפורסם בכל העם בסבבו בבית-אל, בגלגל, במצפה וכו' (שם ז, טז). ומדוע נערו יודע יותר ממנו? אלא כבר כאן מתחילה להתגלות תכונה בסיסית בעייתית זו של שאול, שמשקיע הרבה מאוד מאמץ להשיג דבר מסוים, אך אינו משכיל להשלימו עד תומו.

2. המלחמה נגד נחש העמוני

אפילו במלחמתו הראשונה של שאול, שבה הוכיח את גבורתו לעיני העם – המלחמה נגד נחש העמוני, נרמזת תכונה זו, אם כי לא באופן בולט ובעייתי. שאול יוצא בגבורה כנגד בני עמון, שהכפישו את אנשי יבש גלעד ואיימו נגדם, ומנצח את המלחמה. אלא שבמקום למגר לגמרי את אויביו, מאפשר להם שאול לברוח, ולא רודף אותם עד חרמה (שם יא, יא).

זאת לעומת דוד המלך שאמר "ארדוף אויבי ואשיגם ולא אשוב עד כלותם" (תהלים יח, לח). וכן במקבילה בשמואל ב כב לח בשינויים קלים). ואכן המדרש (איכה רבה, פתיחתא, פיסקא ל ד"ה זבדי בן לוי פתח) משבח על כך, ומחשיבו כגדול מבין ארבעה מלכים צדיקים שמלכו בישראל:

זבדי בן לוי פתח 'לא האמינו מלכי ארץ וכו' (איכה ד יב) ארבעה מלכים היו, מה שתבע זה לא תבע זה, ואלו הן: דוד ואסא ויהושפט וחזקיהו. דוד אמר: 'ארדוף אויבי ואשיגם' וגו' (תהלים שם), אמר לו הקב"ה אני עושה כן, הדא הוא דכתיב (ש"א ל יז) 'ויכם דוד מהנשף ועד הערב למחרתם'... עמד אסא ואמר: אני אין בי כח להרוג להם אלא אני רודף אותם ואתם עושה, שנאמר (דברי הימים ב, יד יא) 'וירדפם אסא וגו'... עמד יהושפט ואמר: אני אין בי כח לא להרוג ולא לדדוף אלא אני אומר שירה ואתה עושה, אמר לו הקב"ה אני עושה, שנאמר (שם כ כב) 'ובעת החלו ברינה ותהילה' וגו'. עמד חזקיהו ואמר: אני אין בי כח לא להרוג ולא לדדוף ולא לומר שירה אלא אני ישן על מיטתי ואתה עושה, אמר לו הקב"ה אני עושה, שנאמר (מלכים ב, יט לה) 'ויהי בלילה ההוא ויצא מלאך ה' ויך במחנה אשור'.

נמצינו למדים שמלכים אלו היו בדרגות שונות. ומנין לנו שדוד נמצא במעלה הגבוהה ביותר מבין הארבעה? ראשית, מעצם לשון המדרש משמע כך, שלגבי כל מלך אחר כתוב "אני אין בי כח...", משמע שהוא פחות מקודמו. ועוד מפורש הדבר בפירוש הענף יוסף שם:

מה שתבע זה כו'. הכוונה דבנצחון ישראל לאויביהם היו ד' מעלות זו על זו, דמי שכחו גדול ושלם ביותר זכה לנקום מאויביו בידי ורדף אותם והכה בהם הוא בעצמו. ומי שלא היה בו כח וזכות גדול זכה עכ"פ לרדיפה אחריהם אע"פ שבאמת הם נופלים לפני הקב"ה מ"מ מפני שיצא ורדף אחריהם נראה כאילו כחו ועוצם ידו עשה בהם. ועוד יש שלא היה זכותם גדול כמו אלו ולא נצחו אפי' ברדיפה רק על ידי רינה ותפילה. ומ"מ מעלה יש לו מה שנענה בתפילתו. אבל מדרגה התחתונה שבהם הוא שיש שנעשה להם נס בעודם ישנים על מיטתן ולא עשו שום פעולה דזה מורה שלא עשה הקב"ה כי אם למענו ולמען שמו הגדול.

לקמן נרחיב יותר, בעז"ה, בהסבר אחר לדרגות השונות.

יש להוסיף, שהפסוק הנ"ל בדוד, מכוון היטב להסברו הנ"ל של הנצי"ב בפרשת בלק. שכן הפסוק הבא בתהלים (שם לט) הוא – "אמחצם ולא יוכלו קוים", ובמדרש תהלים שוחר טוב שם נאמר על זה

– "מכת מחיצה", דהיינו רציצה ושבירה ללא קימה. והרי אותו שורש בדיוק מופיע בפרשת בלק ומכוון כלפי דוד, לפי ההעמק דבר: "וחציו ימחץ"⁵.

3. שבעת הימים בגלגל

המבחן הגדול של שאול, בדבר שמיעה לציווי הנביא, ג"כ הסתיים בכשלון מן הסוג הזה. שמואל הזהיר את שאול בפגישתם הראשונה ברמה, שימתין לו שבעה ימים בגלגל עד שיבוא אליו להקריב קרבנות ולהודיעו את שעליו לעשות (ש"א י, ח). בשעת מבחן, לאחר שהמתין שאול את אותם שבעה ימים כנדרש, בכל זאת לא הצליח לעמוד במשימה עד הסוף, ולא המתין ברגעים האחרונים לשמואל שיגיע! במקום זאת, הקריב בעצמו את הקרבנות (שם יג, ח-יב). ההסבר ששאול נתן למעשהו זה, היה מחמת לחץ מפני עזיבת העם את המערכה, ומוכנות הפלשתים למלחמה נגדו. לקמן יתבאר כיצד הסבר זה מתקשר לשורש הבעיה שיש לשאול.

בעקבות מעשה זה התבשר שאול על ביטול המשך המלכות ממנו, ומסירתה לאיש כלבבו של ה'.

לפי דברינו יובן מה חמור כ"כ בחטאו זה, שמצדיק עונש כזה. אין מדובר כאן רק בענין "מקומי" של חוסר עמידה בציווי מסוים של נביא, אלא מדובר בגילוי מילתא של דבר יסודי; של תכונה לקויה שיש בו בשאול, שאיננה מאפשרת לו לכוון ממלכה נצחית. תכונה הגורמת שלא להשלים משימה עד תום, היא העומדת בעוכריו של מלך הרוצה לשלוט נאמנה על עמו ולהביא לטוב המיוחל.

אותו "איש כלבבו" יהיה דוד. ואכן מצאנו בהמשך, שדוד נקלע למבחן דומה ועומד בו לחלוטין, וממתין לקיום ציווי הנביא עד תומו. בשמואל ב (ה כד-כה) מסופר, שדוד שואל בה' האם לעלות נגד הפלשתים בפעם השניה, לאחר שבראשונה (כמה פסוקים קודם לכן), קיבל אישור מידי, ואכן נצחם. התשובה היתה "לא תעלה". ואח"כ בא פירוט כיצד עליו להתמודד איתם – "הסב אל אחריהם ובאת להם ממול בכאים. ויהי (ב)כשמעך את קול צעדה בראשי הבכאים אז תחרץ, כי אז יצא ה' לפניך להכות במחנה פלשתים". דוד גם הוא נאלץ כאן, בהוראת ה', לעמוד בלחץ של המתנה מול פלשתים המוכנים למערכה, ואכן כך עושה – "ויעש דוד כן כאשר צוהו ה', ויך את פלשתים...".

4. ההיוועצות בכהן לאחר מעשה יונתן

כאשר נודע לשאול ולישראל אשר עמו, את דבר מעשהו של יונתן ונערו כנגד הפלשתים, ובשמעם את קול ההמולה הגדולה במחנה פלשתים, החליט שאול להיוועץ בכהן ובאורים ותומים אם לצאת להלחם עם הפלשתים באותו רגע. בעוד הכהן מתכוון לבצע את משימתו, מרגיש שאול את הלחץ הגדול שנמצאים בו הפלשתים, שרבה והולך, ומצווה על הכהן "אסוף ידיך" – חדול מן המשימה (ש"א יד, יט). ובמקום להשלים את התכנית המקורית, יוצא שאול בראש העם להלחם בפלשתים, מבלי לקבל על כך אישור אלוהי.

איננו דנים כאן אם מלכתחילה היה צורך לבקש אישור אלוהי לפעולה זו או לאו. אך שוב מתגלית כאן אותה תכונה של חוסר עקביות ועמידה במשימה. לאחר שכבר החליט שאול לבקש אישור אלוהי דרך הכהן, היה עליו להמתין בסבלנות עד לגמר הבירור, ולא להלחץ מהקולות מסביב.⁶

5. מלחמת עמלק

החטא החמור ביותר של שאול, שבגיננו מפסיד לגמרי את המלוכה, והיא מועברת לדוד, קשור אף הוא לתכונה שלילית זו. המדובר הוא על חטאו במלחמת עמלק. שם החומרה גדולה במיוחד משום שהוא נוגע לציווי תורה מודגש במיוחד: "תמחה את זכר עמלק מתחת השמים לא תשכח" (דברים כה יט), ושנוי בנביא כאן (ש"א טו ג) כציווי ישיר של שמואל לשאול: "עתה לך והכית את עמלק והחרמתם את כל אשר לו ולא תחמול עליו, והמתה מאיש עד אשה מעולל ועד יונק משור ועד שה מגמל ועד חמור". מה עוד שהלכה זו קשורה באופן מובהק לדיני מלך והנהגת מלכותו. שכן הרמב"ם (ריש ה' מלכים) כותב – "שלוש מצוות נצטוו ישראל בשעת כניסתן לארץ, למנות להם מלך.. ולהכרית זרעו של עמלק.. ולבנות להם בית הבחירה..", ומיד בהלכה הבאה מוסיף הרמב"ם שאין אלו שלש מצוות מנותקות זו מזו ומופיעות במקרה בשעת הכניסה לארץ, אלא הסדר שלהן מחייב, וממילא יוצר קשר ביניהן – "מנוי מלך קודם למלחמת עמלק, שנאמר 'אותי שלח ה' למשחך למלך, ועתה לך והכית את עמלק', והכרת זרע עמלק קודמת לבנין הבית...". נשים לב, שהמקור שהרמב"ם מביא לסדר ולקשר בין מינוי מלך למלחמת עמלק הוא מהפרשה שלנו בנוגע לשאול (אע"פ שבגמ'

⁵ אעפ"י שהנצי"ב עצמו שם מפרש אחרת את הביטוי הזה, כפי שצוטט לעיל. אך ניתן לפרש גם באופן זה, שע"י חציו ימחץ את אויביו, או שדוד ימחץ את חציו של האויב.

⁶ ראה בפירוש מהר"י קרא על פסוק זה, שרמזו לבקורת זו על שאול במילים – "ואף כאן לא שמר הבטחתו". נראה שהמילה "ואף" מרמזת למקרה של שמואל בגלגל, המוזכר בפרק הקודם.

בסנהדרין כ ב מובא מקור אחר לגמרי. ראה כס"מ ולח"מ על הרמב"ם (שם), דבר המצביע על מרכזיות וחשיבות הציווי הזה כלפיו, כקיום והוצאה מהכח אל הפועל של מלוכתו והנהגתו.

על אף כל זאת, שאול מבכר לחמול על אגג מלך עמלק ועל מיטב הצאן.

שוב רואים אנו, שעם כל הנחישות של שאול להלחם בגבורה כנגד מצירי ישראל, בכל-זאת אין הוא מצליח להשלים את המשימה עד תומה כראוי, ואפילו במחיר עבירה חמורה על דין תורה! בגין כך נלקחת המלוכה ממנו ונמסרת לרעו הטוב ממנו (שם טו כח), הלא הוא דוד, שמשכיל בכל דרכיו (שם יח יד), ומקיים דיני תורה ומלוכה עד תומם (ראה רמב"ם הל' מלכים יא ד).

אין מטרת דברינו אלו להביע בקורת או האשמה חלילה כלפי בחיר ה', אלא ברצוננו להצביע על התכונה שגרמה לשאול את איבוד המלוכה, כדי שנוכל אנו ללמוד לקח לדורות, כיצד היא הדרך הנכונה והראויה להנהיג מלוכה בישראל.

ד. העקרון הכפול בהסברת תופעות במציאות

נותר לנו לברר, מדוע התרחשו הדברים כך ששאול, "בחור וטוב, ואין איש מבני ישראל טוב ממנו, משכמו ומעלה גבוה מכל העם" (ש"א ט ב), "נחבא אל הכלים" (שם י כב), נפל כמה וכמה פעמים מחמת תכונה פגומה בסיסית מרכזית אחת.

נחלק את דיוננו לשניים: א. הסבר ברובד האישי-התנהגותי של שאול. ב. הסבר ברובד ההיסטורי-אלוקי של הנהגת ה' את עולמו.

שני החלקים הללו אינם סותרים זה את זה או מבטלים זה את זה, אלא מהווים השלמה זה לזה, לנסות להבין את התמונה הכוללת של הדברים. אין להסיר אחריות מהפרט על מעשיו, גם כאשר מבינים את המהלך הכללי של השתלשלות המאורעות מנקודת מבט אלוקית עליונה.

ענין דומה לימדנו ר' עקיבא במסכת אבות (ג טו): "הכל צפוי והרשות נתונה", וכפי שביאר זאת הרמב"ם בפירושו המשניו שם:

אמר שכל מה שבעולם ידוע לפניו יתעלה והוא צופהו וזהו אמרו 'הכל צפוי'. ואחר כך אמר אל תחשוב שבהיותו יתעלה יודע המעשים יתחייב ההכרח ושיהיה האדם מוכרח על איזה מעשה מן המעשים, אין הדבר כן, אלא כל אדם בחירי במעשיו והוא אמרו 'והרשות נתונה', כלומר שרשות לכל אדם נתונה לו.

היינו שבכל ענין וענין בעולם הזה ישנם שני רבדים – הרובד של הידיעה האלוקית, והרובד האנושי של המעשה הטוב והרע. אף אנו נאמר, שכל פעולה במציאות קשורה בעת ובעונה אחת מצד אחד לבחירת האדם אם לעשותה או לאו, ומצד שני היא חלק מתכנון אלוקי קדום להנהגת המציאות. ולא קרב זה אל זה, ולא סתר זה את זה. הכיצד?

הרמב"ם (הלי תשובה ה ה) נדרש לחקירה עמוקה זו:

שמא תאמר והלא הקב"ה יודע כל מה שיהיה קודם שיהיה, ידע שזה צדיק או רשע או לא ידע? אם ידע שהוא יהיה צדיק אי אפשר שלא יהיה צדיק, ואם תאמר שידע שיהיה צדיק ואפשר שיהיה רשע הרי לא ידע הדבר על בוריו? דע שתשובת שאלה זו ארוכה מאד ורחבה מני ים, וכמה עיקרים גדולים והררים רמים תלויים בה, אבל צריך אתה לידע ולהבין בדבר זה שאני אומר: כבר ביארנו בפרק שני מהלכות יסודי התורה שהקב"ה אינו יודע בדעה שהיא חוץ ממנו, כבני אדם שהן ודעתם שנים, אלא הוא יתברך שמו ודעתו אחד. ואין דעתו של אדם יכולה להשיג דבר זה על בוריו. וכשם שאין כח באדם להשיג ולמצוא אמיתת הבורא, שנאמר 'כי לא יראני האדם וחי', כך אין כח באדם להשיג ולמצוא דעתו של בורא. הוא שהנביא אומר 'כי לא מחשבתי מחשבותיכם ולא דרכיכם דרכי נאום ה'''. וכיון שכן הוא אין בנו כח לידע היאך ידע הקב"ה כל הברואים ומעשיהם. אבל נודע בלא ספק שמעשה האדם ביד האדם ואין הקב"ה מושכו ולא גוזר עליו לא לעשות כן ולא שלא לעשות כן... וזה העיקר שכל דברי הנבואה תלויים בו⁸.

הראב"ד בהשגתו שם מתקיף את הרמב"ם בחריפות, שכביכול לא ענה על השאלה החמורה שהציג, והיה עדיף שלא היה מעלה אותה כלל, כדי שלא לבלבל את התמימים באמונתם.

⁷ ישנן מהדורות שבהן זוהי משנה יח.

⁸ ראה דברים דומים של הרמב"ם בשמונה פרקים (הקדמתו לפרקי אבות), סוף פ"ה; מורה נבוכים ח"ג פ"כ-כא.

אלא שאנו ניעזר בכל-זאת בדברי הרמב"ם הללו כדי להסביר את הרעיון שהבענו קודם. הקב"ה יצר את עולמו בשני רבדים מקבילים, אשר מעוצם חכמתו ית', מתקיימים זה לצד זה, בהתאמה מפליאה שאיננה מכריחה. איננו מסוגלים, בדעתנו הדלה, להבין כיצד מתרחש הדבר, כפי שאין ביכולת שכלנו האנושי לקלוט את הויה בעצמותו. אלא שעל כגון זה נאמר – "בהדי כבשי דרחמנא למה לך" (ראה ברכות י א), ו"כבוד אלוקים הסתר דבר" (משלי כה ב), היינו שאין זה מענייננו להבין זאת, אלא להאמין ולדעת שכך קורה, ולפעול עפ"י זאת.⁹ כמו כל חוק טבע אחר, שבין אם נבין אותו לעומק ונדע להסבירו ובין אם לאו – בכל מקרה הוא קיים ופועל במציאות; כך גם ביחס לחוק הטבע-האלוקי של ידיעה ובחירה, וכן לחוק האלוקי של "כלים שלובים" זה שהצבענו עליו (מעשה אנוש הפועל במשולב עם תכנון אלוקי).

אין ספור לדוגמאות שניתן להביא להשתלבות המופלאת בין מעשי האדם לבין תכנון אלוקי כללי. נבחר בשלוש כדי להדגים את הענין:

1. לאחר השתלשלות המאורעות הקשים של סוף ספר בראשית (בדבר יוסף ואחיו והגוררות) מסכם המדרש (בראשית רבה (וילנא) פרשה פה ד"ה ויהי בעת ההיא וירד יהודה מאת אחיו) ואומר:

רבי שמואל בר נחמן פתח (ירמיה כט יא) "כי אנכי ידעתי את המחשבות", שבטים היו עסוקין במכירתו של יוסף, ויוסף היה עסוק בשקו ובתעניתו, ראובן היה עסוק בשקו ובתעניתו, ויעקב היה עסוק בשקו ובתעניתו, ויהודה היה עסוק ליקח לו אשה, והקב"ה היה עוסק בורא אורו של מלך המשיח.

זוהי דוגמא מובהקת ומפורשת ביותר לעקרון שצוין לעיל. בעוד שהנפשות הפועלות היו עסוקות בענייניהם הפרטיים, עד כדי פעולות הסותרות את הרצון האלוקי הפשוט, הרי שהקב"ה רקם מתוכן מהלך חיובי אדיר, שעתיד להוביל לגאולה השלימה המיוחלת.

2. בגמ' במסכת שבת (לג א) מסופר באריכות על השתלשלות המאורעות שגרמו לרשב"י לברוח, יחד עם בנו, למערה, ולשהות שם שתיים עשרה שנה, ועוד שנה. ממהלך הדברים נראה שהכל נעשה עפ"י שיקול דעת רציונאלי מלא של רשב"י, הן בנוגע להאשמותיו כנגד הרומאים, והן ביחס לבריחתו למערה לשם הגנה עצמית. מצד שני, חז"ל מגלים לנו שבאותם שנים ששה רשב"י במערה בהתבודדות מלאה, כתב רשב"י את ספר הזוהר בקדושה ובטהרה. לכאורה נראה, שמבחינת התכנון האלוקי, מטרת הספנתו של רשב"י היתה בכדי שיוכל להתמסר כל כולו ללימוד תורת הסוד וכתיבתה, והקב"ה "עשה שימוש" באירועים הטבעיים שהתגלגלו בידי אדם, כדי ליצור את ההזדמנות הנאותה להשלמת תוכניתו.

3. דוגמא נוספת ניתן להראות ממאורעות עכשוויים יותר. התנועה הציונית הכללית חרטה על דגלה, לצערנו, את הסיסמא היוונית של "אין לנו חלק באלוקי ישראל", וכל שאיפתה היתה להקמת מקלט בטוח לעם היהודי, מהבחינה האנושית והטבעית ביותר. אלא שאותה תנועה עצמה, דרך הפעולות הכבירות שעשתה, שימשה כלי ביד היוצר (שניסו הם עצמם להכחיש את קיומו) להתחיל את תהליך שיבת ציון, וקיבוץ נדחי ישראל לארץ הקודש כתחילתו של מהלך הגאולה השלימה של ביאת המשיח ובנין המקדש¹⁰.

הרי שבאורח "פלא"¹¹ מסתדרים הדברים כך, שהמעשה האנושי מתואם עם התכנון האלוקי, אעפ"י שאיננו לוקח אותו בחשבון כלל, ולפעמים אפילו מנסה להכחישו¹².

ה. הסברים אנושיים לכשלון שאול

⁹ ראה ביאור נפלא של הגר"א בקול אליהו, מובא ברמב"ם הל' תשובה שם במהדורת פרנקל, לפסוק נוסף המביע עקרון זה.
¹⁰ בצורה דומה, ראה הסברו של הרב קוק זצ"ל לתופעת הכפירה (מידות הראיה, אמונה, כח): "מה שמבינים את האמונה בצורה מקולקלת, קטנה וחשוכה, גורם לכפירה שתשא את ראשה. וזוהי המגמה ההשגחית בבנין העולם של מציאות רגש הכפירה וכל תיאוריה, כדי להעיר את כח החיים שבאמונה בכל לב, למען תבוא האמונה לרום מעלתה, עד שתכלול עמה גם הטוב הכלול בתוכנים התיאוריים של הכפרות, ותהיה האמונה שלימה בכל מלוואיה". היינו שמצד הכופרים עצמם – הם באים לנגד את האמונה לגמרי ולבטלה, ואילו הקב"ה משתמש בעצם הכפירה הזו כדי לרומם את אותה אמונה שהם באים לבטל!
¹¹ מלשון כיסוי והסתר, כפי רש"י בדברים יז ח. וראה גם חגיגה יג א ורש"י שם. ואולי לזה רומז הכינוי התדיר כלפי ה' ית' – "עושה פלא", לא רק מלשון נס, אלא גם מלשון מכוסה ומוסתר – הנהגה אלוקית של המציאות המוסתרת בתוך המעשה האנושי שבה.

¹² ראה ברלב"ג בתועלות בתחילת ספר שמואל ב (סוף פ"א), בתועלת העשרים ותשעה, שג"כ הדגים עקרון זה בכמה וכמה מקרים בספר שמואל, בנוגע ליחסים בין שאול לדוד. וכך כותב בתחילת הדברים: "להודיע כי 'עצת ה' היא תקום' (משלי יט כא), עד שכל מה שיעשהו האדם לחלוק עליה יהיה כלי להגעתה, ולזה תמצא שכמעט כל מה שעשה שאול כנגד דוד היה כלי אל שתהיה לדוד המלוכה בקלות יותר...".

נתחיל בנסיון לבירור השורש הפנימי, ברובד האנושי-התנהגותי, שגרם לאותו כשל בהתנהגותו של שאול לאורך כל הדרך – חוסר עמידה במשימה עד תומה.

1. חוסר יכולת להנהיג

הדרך הפשוטה ביותר להסביר תופעה זו יכולה להיות בתליית הדבר בחוסר כשרון מנהיגותי. שאול הצטיין במידת הענוה (כפי שצוטט לעיל), ויתכן שלא השכיל להתעלות באישיותו למעמד הרם שזכה בו – מלך על ישראל, בהשתמשו במידת הענוה בצורה בלתי נכונה. דברים מעין אלו מוצאים אנו בפירושו של הרד"ק בנוגע לחטאו של שאול במלחמת עמלק. על הפסוק "ויאמר שמואל הלא אם קטן אתה בעיניך, ראש שבטי ישראל אתה, וימשחך ה' למלך על ישראל" (ש"א טו יז), אומר הרד"ק:

לפי שאמר לו שאול "אשר חמל העם", העם חמל ולא הוא, ולא רצה למנעם. אמר לו שמואל "הלא אם קטן אתה בעיניך", כלומר אנ"פ שאתה קטן בעיניך ולא רצית להתגדל על העם ולמנעם, הלא "ראש שבטי ישראל אתה", ולפיכך "וימשחך ה' למלך" עליהם להנהיגם על הדרך הישרה ולמנעם מעבירה, ואיך הנחת אותם לעבור על דברי ה'. לא עשו הם אלא אתה, שהיה בידך למחות ולא מחית.

לפי הרד"ק, שאול ניסה להיאחז בתירוץ ה-"ש"ג אשם", ולתלות את הסרחון בחיל הפשוט. ועל כך הוכיחו שמואל, באמרו שקיימת אחריות מיניסטריאלית, התובעת את האשמה מהראש. א"כ זהו ביטוי לחוסר יכולת להנהיג ולהוביל, ובמקום זאת להיות מובל¹³.

הסבר זה מתייחס לאישיות של האדם ברובד הפסיכולוגי-חיצוני שלו. ברצוננו להעמיק חקר עוד יותר בשורש התופעה, ולנסות להגיע להסבר אמוני-רוחני-פנימי שעומד בבסיס הענין הזה עצמו.

2. פגם באמונה

לא היינו מעיזים לתלות דופי זה במלכו הראשון של עם ישראל, לבל נטעה ונפגע בקדוש ישראל – שאול, לולי שכבר קדמנו אחד מגדולי מפרשי התנ"ך – הרלב"ג. דבריו קשים ונוקבים, ואילו לא כתבם לא היינו מורשים לאומרים. ראשית נצטט את דבריו, ואח"כ ננסה להבינם בצורה מעט מעודנת יותר.

הרלב"ג חוזר על דבריו בכמה מקומות בסוף ספר שמואל ב:

ראשית, בפרק כב פסוק כו:

"עם חסיד תתחסד". אמר שהשי"ת עושה חסד לחסידים, לא יענשם בחטאיהם באופן ענשו זולתו, וכאילו אמר זה על החסד שעשה לו השם יתברך בדבר חטאת בת שבע. והנה על חטא קטן ממנו נענש שאול העונש הנפלא שנזכר בזה הספר. ואמנם היה זה כן כי **דוד היה רצונו שלם עם השם יתברך**, ומשתדל תמיד לעשות הישר והטוב בדברים, וזה מבואר מסיפורי דוד, אשר תמצא מהם מה שיוורה על חסידות דוד הוראה נפלאה, אלא שנתגבר יצרו עליו על דבר בת שבע ולא יכול לנצח אותו. **ואולם שאול נמצא ענינו בהפך זה**, עד שכבר תמצא (ש"א טו כ-כא) ששאול היה רוצה להכחיש דברי הנביא כשגינה אותו על חטאו ולא היה בוש מזה¹⁴. ואולם דוד הודה תיכף ואמר חטאתי לה' (שמואל ב, יב ג).

בסוף אותו פרק חוזר הרלב"ג ב"ביאור הדברים" על רעיון דומה בבארו את פסוק כה:

"וישב ה' לי כצדקתי כבורי לנגד עיניו". והנה השיב ה' לי כצדקתי וכןקיון לבבי... כי לא הפליג מאוד בענשי **להגלות אליו טוב לבבי**, והפליג בעונש **שאול להגלות אליו רוע לבבו**, ואע"פ שהיה חטאי יותר עצום לפי הנראה מחטא שאול. והנה יורה על **טוב לב דוד כי הוא לא הסכים בהריגת אחד משונאיו**, ואע"פ שנפלו בידי... אבל היה חומל ומרחם... והנה **ענייני שאול היו בהיפך זה**. והנה בכלל כשתחקור על כל סיפורי קורות דוד וסיפורי כל קורות שאול, יתבאר לך **ההבדל העצום** שהיה בין תכונת דוד ובין תכונת שאול.

באופן חריף עוד יותר, מבאר הרלב"ג את פסוק מט באותו פרק:

¹³ כדוגמת הפירוש המפורסם על אחד מסימני חז"ל לעיקבתא דמשיחא, בסוף מסכת סוטה – "פני הדור כפני הכלב": כמו שהכלב הולך לפני בעליו, כביכול מוביל, אך לאמיתו של דבר הוא מפנה ראשו תדיר לאחור לראות להיכן בעליו חפץ להוליכו. כך הם פני המנהיגים בעיקבתא דמשיחא, שעומדים בראש, אך במקום להוביל ולהנהיג הם מושפעים מרצון העם ומובלים על-ידו.

¹⁴ יש לציין, שאמנם מיד באותו מעמד שאול עשה תשובה והודה בחטאו (ראה שם פסוקים כד-כה), אך זה כנראה היה מאוחר מדי, שהרי לאחר מכן קרה ענין קריעת המעיל שסימל את קריעת ממלכתו ממנו (שם פסוקים כו-כח).

"ומוציאי מאויבי ומקמי תרוממי מאיש חמסים תצילני". והנה האל הזה מרומם אותי מקמי, והם איש בושט ואבשלום ושבע בן בכרי, והצלתני מאיש חמסים והוא שאול. ואמר זה כי בחמס היה רודפו. ונראה גם כן מעניניו שכבר היה איש חמסים, כשיעויין בתכונותיו.

לבסוף, בתועלות שכתב הרלב"ג בסוף הספר, סיכם נושא זה בתועלת השמיני(ת):

השמיני הוא להסיר הספק למה נענש שאול יותר מדוד, עם היות חטא דוד יותר עצום הרבה מחטא שאול. וזה כי דוד הולך בכל דרכיו בדרכי השם יתברך והיו מידותיו ותכונותיו בתכלית השלימות והחסידות בכל עניניו, רק בדבר אוריה החתי, וזה ממה שיוורה שדוד היה משתדל בכל עוז שתהיינה פעולותיו תמיד לפי הראוי, אלא שלא יכול לנצח יצרו בענין בת שבע... ואולם חטא שאול היה נראה היותו כנגד השם, מפני שאר התכונות שראינו לשאול שלא היו מתישרות אל היושר והחסידות, ולזה גם כן תראה ששאול היה חושב להתנצל לשמואל בדברי שקר, ואולם דוד הודה תיכף ואמר חטאתי לה'. ולזה אמר דוד להסיר את הספק הזה – "עם חסיד תתחסד עם תמים תתם, עם נבר תתבר ועם עקש תתפל", כמו שביארנו.

דברים חריפים וקשים מאוד אלו של הרלב"ג כנגד שאול, וההשוואה ההפוכה לדוד, טעונים הסבר. היהפוך כושי עורו? האם האדם שנבחר למלך על ישראל בשל תכונותיו התרומיות, התהפך לרשע כ"כ, רע לב, איש חמסים, הפועל נגד השם?

נלע"ד שישנה נקודה מרכזית אחת שבאמצעותה ניתן להסביר את כל הענין. הכל קשור לפגם באמונה ובבטחון בה' באופן הנכון. מהמדרש בארבעת המלכים שהובא לעיל, ראינו שפסגת הבטחון בה' היא כאשר עוסקים בענייני העוה"ז בהשתדלות אנושית רגילה ומלאה, ובד בבד מאמינים שהכל מאת ה', ובטחים בעזרתו ובישועתו, ומקיימים עד תום את ציווי והוראותיו. זו היתה דרגתו ומעלתו של דוד מלך ישראל.

את אלה שאינם עומדים במעלה רמה זו ניתן לחלק לשתי קבוצות עיקריות:

א. אלה הסומכים על ה' יתר על המידה, ובעצם סומכים על הנס. דהיינו שבטחים בה' שיעשה להם ישועה אפילו מעל לחוקי הטבע. קבוצה זו ממעטת בהשתדלות טבעית, ומרבה בעיסוקים רוחניים כגון תורה ותפילה, בתקוה שה' ית' יסדר את העניינים עבורם. זו היתה דרגתם של יתר המלכים המופיעים במדרש הנ"ל, כל אחד כפי מעלתו. ניתן לסגור על אנשי קבוצה זו, שהתנהגותם נובעת מפחד לירידה ביראת שמים. שכן אם יעסקו בענייני העוה"ז בעוצמה מלאה, עלולים הם לחטוא במחשבה של "כוחי ועוצם ידי עשה לי את החיל הזה" (דברים ח יז), ולרדת ולו במעט בבטחון הגמור בה', ובאמונה שהכל ממנו ית'¹⁵.

ב. מן העבר השני ישנם כאלה הסומכים על השתדלותם ושכלם, עד כדי ביטול – בדרגות שונות – של ההכרה בהנהגת ה' את העולם והחיים, מי יותר ומי פחות. אנשי קבוצה זו עוסקים בהשתדלות אנושית רגילה, אלא שמחמת פגם, במידה זו או אחרת, בבטחונם בה' ובהכרתם המוחלטת בשליטתו בכל מה שקורה וביכולתו להושיע בכל מצב, הם מתחשבים מאוד בגורמים אנושיים טבעיים, ומערבים אותם באופן חזק בהחלטותיהם.

נדמה לי ששאול משתייך במידה מסויימת לקבוצה השנייה הזו. כמובן שהיה מאמין גדול בה', אך לא הגיע לרמה המצופה ממלך ישראל, שיכיר שהכל ממנו ית', ושרק קיום מוחלט של ציווי יובילו את האדם והאומה להצלחה המיוחלת. מחמת פגם זה, הנרמז בדבריו של הרלב"ג דלעיל¹⁶, מובנים כל האירועים שהוזכרו בתחילת המאמר, המתארים חלק מכשלונותיו של שאול. אמרנו שהחוט החורז את כולם הוא חוסר הגמר וההשלמה של המשימה. והנה אם נבחן היטב את כל אותם המקרים נגלה, שסיבת אי-השלמתם קשורה באיזה שהוא הסבר או תירוץ אנושי-טבעי, שרק מי שמונע מעודף

¹⁵ אע"פ שפתרון התורה לחטא המחשבה הזה של "כוחי ועוצם ידי" הוא אחר – "וזכרת את ה' אלוקיך כי הוא הנותן לך כח לעשות חיל" (שם יח). והסביר זאת הר"ן בדרשותיו (הדרוש העשירי). שאמת כן הוא שבאמצעות כח האדם להחכים או לכנוס ממון וכדו' הוא משכיל ומעשיר ונוצח מלחמות, אלא שטועה הוא בזה שאינו תולה כל זאת בסיבה הראשונה (הקב"ה) שהוא נותן בו הכח הזה. לכן אמר הכתוב לזכור את ה', שהוא הנותן כח לעשות, הרי שהודה שבאמצעות כחו נעשה, והאשימו על חסרון ההודאה לנותן הכח. לכן לא נאמר 'כי ה' אלוקיך עשה לך את החיל הזה', אלא "ה' אלוקיך נותן לך כח לעשות חיל". אך לא כל איניש זוכה להגיע לדרגה גבוהה זו. ומחמת חשש של הדרדרות לכיוון הצד השלילי של "כוחי ועוצם ידי", יש המעדיפים להימנע בצד השני של המתרס, ולנהוג בעודף בטחון בה', כדי שלא תיפגם חלילה יראתם ואמונתם הטהורה בו ית'.

¹⁶ למשל במילים: "דוד היה רצונו שלם עם השם יתברך... ואולם שאול נמצא ענינו בהפך זה"; "דוד הולך בכל דרכיו בדרכי השם יתברך... ואולם חטא שאול היה נראה היותו כנגד השם".

שיקולים אנושיים-פסיכולוגיים-מדיניים, וחסרה לו האמונה הצרופה והמוחלטת בצור ישראל, מושפע מהם.

בדרך זו מובן השיקול של שאול להתיימש מהחיפוש אחר האתונות של אביו לאחר מאמצים מרובים והשתדלות רצינית, בייחוד כאשר מצטרפת לייאוש הטבעי גם סברא אנושית פשוטה – "פן יחדל אבי מן האתונות ודאג לנו" (ש"א ט ה). כאשר חסר אפילו מעט ממידת הבטחון הגמור בה', אזי החשש האנושי מפני דאגת האב לבנו, יש ביכולתו להפר את שלוות הנפש והפעלת שיקול רוחני עליון יותר, של פניה לאיש האלוקים הרואה, כדי שיושיע אפילו במצב מסובך וקשה זה. כנראה, שקורטוב של בטחון היה חסר לשאול בכדי להגיע לפתרון זה, והלחץ הטבעי כ"כ מהמצב, גרם לו "לשכוח" אמצעי עזר זה. היה צורך בהתערבותו של נערו שיזכיר לו אפשרות זו, ולאחר היסוס נוסף, קיבל שאול את העצה.

הדוגמא השניה לעיל מתקשרת ג"כ לענין זה. כאשר אומה רגילה נלחמת כנגד אחרת להגן על עצמה, הרי שמספיק לה להגיע לנצחון של אותו רגע, ולהרחיק את האיום לעת עתה. השיקולים האנושיים-מדיניים במקרה זה יכולים להיות מגוונים: החל מרגשות חמלה כלפי האויב המובס, לא לפגוע בו לאחר שנכנע ונפוץ לכל עבר; וכלה בפרד מפני "מה יאמרו" אומות אחרות, אם יראו אומה המתייחסת באכזריות יתר כלפי המפסידים¹⁷; וכל מה שביניהם. איננו יודעים מה היו שיקוליו של שאול באותו זמן, בכך שלא רדף אחר אנשי עמון הבורחים. בכל מקרה, הנצי"ב מציין עובדה זו, כמחלקת בין תכונתו של שאול לזאת של דוד (כפי שהובא בתחילת הדברים), ויש לתלותה ג"כ באותה נקודה מרכזית של גודל האמונה בה'. דוד בטח בה' בכל לבו ומאודו, ולכן לא עירב שום שיקול זר ברדפו אחר אויביו עד כלותם. לעומת שאול שלא השכיל להגיע לדרגה גבוהה כזו, ולכן לא היה מסוגל להשלים את המשימה בעוז.

הדוגמא השלישית מובהקת עוד יותר בכיוון זה. שאול אינו עומד בציווי הנביא (שהוא גם ציווי ה' מכח גזירת התורה (דברים יח טו) "אליו תשמעו"), וברגע האחרון, לאחר שהמתין שבעה ימים כאשר צווה, איננו עומד בלחץ ומקריב את הקרבנות לבד, במקום להמתין לשמואל שיעשה זאת. במקרה זה בולטת התכונה הבעייתית הזו של שאול, שלא בוטח בכל נפשו בה'. על אף ציווי מפורש של שמואל אליו, והבטחה מה' דרך נביאו שבקיימו את הדבר יזכה העם לישועה גדולה, מפספס שאול שוב את ההזדמנות לתקן פגמו, ומחמת פחד אנושי-מציאותי, שהעם החל להתפזר מהמערכה נגד הפלשתים, נלחץ שאול ומחליט להפר את הציווי, ולהקריב בעצמו את הקרבנות. מחמת החסרון בשאול, שהתגלה באופן בולט במיוחד במאורע זה, בישר לו שמואל על ביטול המלכות ממנו והעברתה ל"איש כלבבו" (ש' ה), דהיינו דוד.

במקרה הרביעי שהוזכר לעיל, ג"כ ניכרת היטב בעייתו זו של שאול. לאחר שכבר החליט להיוועץ בה' דרך הכהן, אם לצאת למלחמה נגד הפלשתים, שוב נכנס שאול ללחץ טבעי אנושי – "ויהי עד דיבר שאול אל הכהן, וההמון אשר במחנה פלשתים וילך הלוך ורב, ויאמר שאול אל הכהן אסוף ידך" – מתחרט שאול מהענין, וניגש לקרב ללא אישור מה'. אמנם באירוע זה לא מצינו שנענש שאול על כך, ואדרבה הצליח באותה מלחמה והתחזקה מלכותו על ישראל, כפי שמעיד הכתוב בסוף אותו פרק – "ושאול לכד המלוכה על ישראל" (ש"א יד מז. וראה רד"ק ורלב"ג שם); "ובכל אשר יפנה ירשיע" (שם); "ויעש חיל.. ויצל את ישראל מיד שושהו" (שם מ). אך המהר"י קרא מחבר אותנו אף במקרה זה לתכונה הבסיסית הפגומה של שאול, באומרו "ואף כאן לא שמר הבטחתו" (שם יד יט). ואולי ניתן למצוא רמז קל לכך ששאול היה בהתלבטות עצומה אם ראוי המעשה הזה – להפסיק את הכהן ממשימתו, ולהכנע ללחץ המציאותי: באמצע הפסוק הזה, לאחר המילים "וילך הלוך ורב" ישנה הפסקה של פרשה פתוחה! ורק אח"כ ממשיך הפסוק במילים "ויאמר שאול אל הכהן אסוף ידך". ייתכן שהפסקה גדולה זו מורה על שהייה ממשית של שאול בהתלבטותו בדבר החלטתו זו. אלא שאעפ"כ לא עמדה לו יציבותו, והוא נפל שוב ברשתה של הרגשתו הפסיכולוגית, ובאותו חוסר עקביות, הנובע ממיעוט מסויים בבטחון בה'.

המכה בפטיש של הרעיון הזה מופיע במקרה החמישי, שבו מתגלה קלונו של שאול בשיאו. שם עובר שאול על ציווי של תורה ושל הנביא גם יחד, בהותירו את אגג מלך עמלק ומיטב הצאן והבקר בחיים, תוך מתן תירוץ והסברים אנושיים מובהקים, שאינם עומדים במבחן האמונה הצרופה והראויה. שיקולים כמו חמלה על המלך "המסכן", ורצון להקריב את המיטב לה', אינם מתקבלים כלל ע"י שמואל. ובדבר ה' מודיע שמואל לשאול באופן סופי על הפסקת מלכותו, ואפילו בצורה קשה – "וימאסך ממלך" (ש"א טו כג); "וימאסך ה' מהיות מלך על ישראל" (שם טו כו). וכל זאת משום ש"מאסת את דבר ה'" (שם), היינו שלא היתה קשוב בכל כחך לדבר ה' ורצונו, אלא נטית אחרי מחשבותיך ורצונותיך האישיים-אנושיים.

¹⁷ ראה במאמרו של ד"ר אביעבד הכהן בספר זה, סביב הערה 57, שלעיתים התחשבות ב"מה יאמרו" היא חיובית ומחוייבת. אלא שהדברים דורשים שיקול דעת כבד ואחראי, כפי שציינתי בהערת העורך שם. וראה עוד בסוף מאמרי זה.

1. הסבר אלוקי למאורעות – הכנה למלכות דוד

מבחינת המהלך האלוקי, אולי יהיה נכון לומר, שכך היו אמורים להיות פני הדברים מלכתחילה. סביר לומר, שדבר זה נובע מזמן הופעתו של שאול על במת ההיסטוריה – כהקדמה הפותחת את תקופת המלוכה בישראל, ולא כמימוש אמיתי וסופי שלה.

הקב"ה תכנן כך את הופעת מלכות ישראל בעולם. נדרש שלב הכנה, לקראת קוממות המלכות האמיתית והנכונה בישראל. "כל ההתחלות קשות" (שמות יט ה ברש"י), לכן הראשון שמתחיל את המלוכה בישראל, אין בו כח להגיע לשלמות המצב האידיאלי שלה, אלא רק להתחילו, ובכך להכין את הדרך למלוכה האמיתית. מעתה מובן שהמלך הראשון שנבחר לא היה משבט יהודה אלא משבט בנימין. מעצם דבר זה גופא ניתן להוכיח שכבר מראש לא יועד שאול להשלים את מלכותו ולהעבירה לזרעו לדורי דורות. שהרי התורה מצווה (בראשית מט י) "לא יסור שבט מיהודה", היינו שמלך ישראל חייב להיות משבט יהודה דווקא. א"כ כיצד בחר ה' להמליך את שאול, שלא היה מנוי על שבט המלוכה? אלא מכאן שמלכתחילה נועדה מלכות שאול להוות רק מעין קדם-מלכות, נסיון זמני של מלוכה, שנועד להכין את העם ואת המלך האמיתי והראוי – למלוכה נכונה ונצחית¹⁸. שאול לימד וחינך את דוד על בשרו, ע"י הכשלונות שלו, כיצד באמת ראוי לנהוג ולהנהיג את ישראל עפ"י ה'. מי יודע אם דוד היה מגיע לדרגה העצומה שהגיע אליה במלכותו, לולי הלקחים שלמד ממלכותו של שאול. מתוך ההיעדר (באישיותו של שאול) בא הבנין (בדמותו של דוד)¹⁹. ענין זה רמוז בדבריו של ההעמק דבר, שהובאו לעיל בתחילת הדברים: "אמנם אין בזה קללה, כי מה שהורם המלוכה משאול לא היתה לאומות העולם ולטובתם, אלא לכבודם של ישראל כדי שיצמח קרן דוד".

התערבות אלוקית בעולם והובלתו למטרה מסוימת, שייכת במיוחד במלך ובענייני הכלל. זאת למדנו משני גדולי עולם: הרלב"ג והמשך חכמה. הרלב"ג (תועלות בשמואל ב סוף פ"א, התועלת השמונה עשר) קובע יסוד זה ביחס למלך, בהתבססו על פסוק במשלי (כא א): "פלגי מים לב מלך ביד ה' על כל אשר יחפוץ יטנו":

כי פעולות המלך מסודרות באופן מה שהם יתברך... כי אין מן הראוי שיהיה בבחירת המלך להשחית עמו אם ירצה, כי "גבוה מעל גבוה שומר" (קהלת ה ז).

אף בפירושו למשלי (כא א) חוזר הרלב"ג על יסוד זה ביתר פירוט:

הנה לב המלך ורצונו הוא ביד ה' כמו פלגי מים, שיוכלו להטותם אל אשר יהיה שמה החפץ, כן יטה ה' יתברך לב המלך אל כל אשר יחפוץ. והנה העיר בזה כי פעולות המלך ומחשבותיו הם מוגבלות מהש"י, והוא כמו שליח הש"י במה שיעשהו מדבר המלכות. וזה כולו הוא מיושר החכמה האלוקית, כי אילו היה פועל המלך באלו הדברים מסור לבחירתו בשלימות כדרך המסור לבחירתו פעולותיו בעצמו, היה זה הענין סכנה נפלאה אל העם אשר תחת המלך ההוא. ולזה לא עזב הש"י כל זאת ההנהגה למלך כי "גבוה מעל גבוה שומר"...

אותם דברים ממש מצינו גם במשך חכמה בשני מקומות: בספר שמות (ו כט-ל) מבאר המשך חכמה את הדו-שיח בין משה לקב"ה בדבר סירוב משה לבצע שליחותו. שבתחילה טען משה (שם יב) "הן בני ישראל לא שמעו אלי ואיך ישמעני פרעה", ועל זה משיב לו ה' – "אני ה'" (שם כט), היינו:

שבני ישראל המה בעלי בחירה, וזה מגבורת ה' ית' שאין ידיעתו מכרחת הבחירה. אבל פרעה מלך מצרים – ו"לב מלכים ושרים ביד ה'"²⁰ שמלכים אינם בעלי בחירה,

¹⁸ ראה ברמב"ן על התורה (בראשית מט י), שהסביר כך את מלכותו של שאול: "ואמר 'לא יסור', לרמוז כי ימלוך שבט אחר על ישראל, אבל מעת שיחל להיות ליהודה שבט מלכות לא יסור ממנו אל שבט אחר. וזהו שנאמר (שמואל ב, יג ה) 'כי ה' אלהי ישראל נתן ממלכה לדוד על ישראל לעולם לו ולבניו'. וענין שאול היה, כי בעבור שדבר שאלת המלכות בעת ההיא נתעב אצל הקדוש ברוך הוא, לא רצה להמליך עליהם מן השבט אשר לו המלכות שלא יסור ממנו לעולמים, ונתן להם מלכות שעה". הרמב"ן תולה את הארעיות והזמניות של מלכות שאול בחטא העם ששאל לו מלך קודם זמנו. לפי דברינו, אמנם מצד הרובד האנושי ישנה תלות בין מעשי האדם לבין התוצאות, וכל חטא מוביל לעונש הבא לתקנו. אך מעבר לכך קיים הרובד האלוקי העליון, המתכנן מראש את התהליך עפ"י שיקולים שהם מעבר לאדם ומעשיו.

¹⁹ ראה מהר"ל (נצח ישראל פ' כג ד"ה וקאמר כל המתאבל על ירושלים) שכתב יסוד זה: "כי החסר הוא ראוי אל קבלת ההויה, כי ההעדר הוא סיבת ההויה, ודבר זה ידוע". ובהערות שם (במהדורת מכון ירושלים, ע"י המהדיר הרב יהושע דוד הרטמן), הערה 117 הפנה להרבה מקומות במהר"ל שמזכיר יסוד זה.

²⁰ אין פסוק כזה בתנ"ך כולו, וברור שכוונת המשך חכמה כפרפראזה על הפסוק במשלי כא א, שהוזכר ברלב"ג דלעיל. ותימה על הרב קופרמן, שבהערותו שם המשיך את הפסוק הנ"ל במשלי, אך לא ציין שתחילתו שונה מהצורה שמצטט המשך חכמה. וראה במהדורת הרב דומב למשך חכמה, שאכן תיקן את הציטוט.

וכמו שאמר "אשור שבט אפי ומטה זעמי" (ישעיה י ה). "אני ה" – שבידי להטות לבבו (של פרעה) כל מה שארצה".

ובספר דברים (יז טו) על הפסוק "שום תשים עליך מלך", כותב המשך חכמה:

הקדמונים פירשו, **דהמלך** – "לב מלך ביד ה'" (משלי כא א), והוא כמוכרח, שבחירתו אינו בידו רק ביד השי"ת". (וע"ש שמסביר בזה כמה עניינים בתנ"ך ובחז"ל בצורה נפלאה).²¹

בדרך זו ניתן לפרש פסוק אחר במשלי (כה ג) – "שמים לרום וארץ לעמק **ולב מלכים אין חקר**", שהמפרשים שם פירשוהו ביחס למציאות, שהעיסוקים של מלכים כ"כ מרובים (לנהל את הממלכה בכל הנוגע לצרכי הציבור, מלחמות וכו'), שא"א לתת לב לכולם. אך לאור הדברים דלעיל ניתן להסביר זאת אחרת. דהיות והחלטות המלך הן ביד ה', לכן א"א לחקור אותם, כי "לא מחשבותי מחשבותיכם", וכמו שדרכי ה' נסתרות מאיתנו, כך גם מעשי המלך, הנתונים ביד ה', אינם ניתנים להיחקר בשכל האנושי. בכך מתקשר הדבר לתחילת הפסוק, כי גם השמים והארץ, שהם בריאת ה' בעולמו, לא ניתן לאדם לרדת לכל עומקם ותבונתם.

ז. שייכות הדברים לימינו

ההשוואה בין כל הנכתב עד כה ביחס לשאול ומלכותו, מתבקשת מאליה לשלטון בזמנינו, הן מהבחינה האישית-אנושית והן מהבחינה האלוקית.

מהבחינה האישית-אנושית: לית מאן דפליג, שמצב האמונה והבטחון בה' בקרב מנהיגי המדינה מאז הווסדה ועד עתה לוקה בחסר (בלשון המעטה). כמו שראינו במאמר זה, כאשר אין יראת שמים, אזי מתחלפת היראה הראויה ביראה פסולה. שאלת "מה יאמרו" קובעת את המדיניות. בין אם זה מה יאמרו הגויים: האם אוה"ע יסכימו למהלכים ולפעולות או לאו? כיצד ניראה בעיני העמים ה"נאורים" אם נתאכזר ל"מסכנים"? ועוד ועוד. בין אם זו התחשבות יתר בדעת הקהל – לפעול לפי הרוח הנושבת בציבור, במקום להובילו ולהנהיגו למחוזות בטוחים ונאמנים.

התוצאות של מצב זה נגלות לעין, בדיוק כפי שהיה בימי מלכותו של שאול, ועוד יותר גרוע. **אין מגיעים להכרעה!** המשימות אינן מסתיימות במחיצה של האויב ובמיגורו, אלא רק בנצחונות מקומיים וזמניים במקרה הטוב, ולאחרונה אנו עדים לתוצאות עוד פחות נעימות מזה.

רק כאשר ירבה האור האלוקי ודעת עליון בקרב מנהיגי העם וממשלתו, וכתוצאה מכך יתחזק הבטחון הגמור בה' גואל ישראל ומושיעו, רק אז ניתן יהיה לקוות להנהגה חזקה, הבטוחה בעצמה ובדרכה, שתוביל בעז"ה את העם כולו להכרעה מוחלטת מול האויב באשר הוא. וודאות פנימית ואיתנה בדרך ה', מאפשרת לפעול, ללא חשש, למיגור הרשע בעולם. תחת יראת ה"מה יאמרו", יש לפעול עפ"י יראת שמים טהורה וזכה.²²

הרב קוק זצ"ל (מידות הראיה, אמונה, כט-ל) מדריך אותנו, ואת מנהיגינו, בדרך זו:

²¹ מתוך יסוד זה, ניתן להסיק עקרון גדול נוסף: אע"פ שלכל יחיד ויחיד ישנה בחירה חופשית, אך לכלל אין בחירה. היינו שכל מה שקורה לאומה כולה אינו נתון לבחירתה, אלא זוהי הנהגה אלוקית מוכרחת הפועלת בעולם כדי להביאו להשלמתו. לכן יציאת מצרים, קבלת תורה, קיבוץ הגלויות והקמת המדינה בימינו וכו' הם מהלכים מתוכננים מראש בעצת תמים דעים, ולא היתה שום אפשרות לבטלם. (לגבי מתן תורה, מפורשים הדברים בחז"ל (ע"ז ב ב) – שכפה עליהם הר כגיגית). דבר זה ניתן ללמוד מענייננו: רש"י (במדבר כא כא) כותב – "שמשה הוא ישראל וישראל הם משה, לומר לך שנשיא הדור הוא ככל הדור, כי הנשיא הוא הכל". וכן כותב המהר"ל בכמה מקומות (כגון בחידושי אגדות סוטה מ א ד"ה אם אתם) – "כי הציבור שהוא הכלל יש לו מדרגות המלך שהרי המלך נחשב כמו כל העם, כי הנשיא בעם כמו כל העם". א"כ כמו שמצאנו לגבי מלך, שבחירתו החופשית מוגבלת, ולבו נתון ביד ה' – כך יש לומר לגבי הציבור, הכלל, שהמהלכים הכלליים השייכים לאומה כולה, אינם נתונים לבחירת איש, אלא הם מובלים ע"י ה'.

²² כך רגילים להסביר את הרש"י הראשון בתורה – "אמר רבי יצחק: לא היה צריך להתחיל התורה אלא מ'החודש הזה לכם' (שמות יב ב), שהיא מצוה ראשונה שנצטוו ישראל. ומה טעם פתח בבראשית? משום 'כח מעשיו הגיד לעמו לתת להם נחלת גוים' (תהלים קיא ו), שאם יאמרו אומות העולם לישראל לסיים אתם, שכבשתם ארצות שבעה גוים, הם אומרים להם כל הארץ של הקב"ה היא, הוא בראה ונתנה לאשר ישר בעיניו, ברצונו נתנה להם וברצונו נטלה מהם ונתנה לנו". השאלה המפורסמת היא: האם תשובה זו יש בכחה לשכנע את אומות העולם? אלא שהפתרון לכך הוא בגוף הפסוק שצייטט רבי יצחק מתהלים – "כח מעשיו הגיד לעמו...". דלכאורה היה צריך להיות "הגיד לגויים", כי הרי זו תשובה לגויים על טענתם נגד ישראל? אלא מכאן למדנו, שעיקר התשובה מופנית כלפינו: אנו בעצמנו צריכים להיות חזקים בהבנה זו שכל הארץ של הקב"ה היא וכו', ואם נשכיל להפנים ולהשריש תודעה זו בקרבנו, הרי שטענת הגויים כנגדנו תיפול מאליה. וכך הדבר פועל בכל דבר ודבר, ככל שהאדם משוכנע עמוק וחזק יותר בצדקת דרכו – כך האחרים סביבו, אויבים כאוהבים, מקבלים אותה ומסכימים עמה.

האמונה משמשת בצד הגבוה שלה להעלות את רוח האדם למדרגת אומץ כזה, שלא יוכל לבא לה מבלעדה... להנהיג את החיים אין רשות כי אם לאמונה הגבוהה.

מהבחינה האלוקית: מעין אותו מהלך אלוקי שהוביל את הדברים בימי שאול כדרך שהובילם, מוביל אותנו גם בימינו אנו. תהליך הגאולה האחרונה הוא – קמעא קמעא²³. שלב אחר שלב, תהליך מתמשך ומתקדם. עד היום אנו עדיין נמצאים בשלבים התחלתיים של הגאולה האחרונה. שלבים שמהווים הכנה לקראת הגאולה השלימה שתהיה במהרה בימינו ע"י משיח בן דוד. אין בנו עדיין את הכח להכריע סופית, הן רוחנית והן גשמית, את אויבינו.

אנו עדיין בשלב ההכנה של משיח בן יוסף, שהוא מבני רחל, כמו שאול שהיה מבנימין בן רחל. ההכרעה הסופית והשלימה יכולה לבוא רק ע"י שבט יהודה, בדמות משיח בן דוד. בדומה לאותם ימים, שדוד קבל את המלוכה לאחר שאול, והכריע את כל קמיו²⁴.

יהי רצון שנוכח לקוממיות מלכותו של משיח בן דוד במהרה בימינו אמן.

²³ ראה ירושלמי ברכות פ"א ה"א. וזאת עפ"י נבואת ישעיה (נב יב): "כי לא בחפזון תצאו ובמנוסה לא תלכו כי הולך לפניכם ה'..."

²⁴ ראה השוואה כזו בשם משמואל (פ' וישב שנת תרע"ז, עמ' קא, ד"ה ונראה), ששאול ודוד הם מעין משיח בן יוסף ומשיח בן דוד שלעתיד לבוא.